ANALI Zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Osijeku	Sv. 21	Str. 9-35	Osijek,2005.
	Primljeno na sjednici Razreda za likovne umjetnosti 6. prosinca 2005.		

UDK : 726.54(497.5Osijek)"18":27-726.2.Strossmayer,J.J.

Izvorni znanstveni rad

DRAGAN DAMJANOVIĆ*

BISKUP JOSIP JURAJ STROSSMAYER I GRADNJA OSJEČKE ŽUPNE CRKVE SVETIH PETRA I PAVLA

UVODNI APSTRAKT

Članak govori o ulozi koju je odigrao biskup Josip Juraj Strossmayer u izgradnji osječke župne crkve svetih Petra i Pavla. Usredotočuje se najprije na biskupovo poticanje izgradnje nove crkve, potom na arhitektonsko rješenje kakvo je biskup za nju predvidio do problema oko financiranja njezine izgradnje.

Biskup Josip Juraj Strossmayer jedna je od najznačajnijih osoba hrvatske kulture u 19. stoljeću. Kao i u slučaju brojnih drugih onodobnih građevina u Hrvatskoj (đakovačka katedrala, zgrada Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu, itd.), i u izgradnji današnje osječke župne crkve svetih Petra i Pavla odigrao je ključnu ulogu upornim poticanjem na njezinu izgradnju. Ideja kako bi trebala izgledati nova osječka crkva stvorila se u Strossmayera već početkom sedamdesetih godina 19. stoljeća, nakon što je proputovao njemačke i češke zemlje. Vidjevši crkvu Marije Pomoćnice (Mariahilfkirche) u minhenskom predgrađu Au, djelo arhitekta Ohlmüllera iz tridesetih godina 19. stoljeća, odlučio je da sličnu građevinu mora dobiti i Osijek. Pri tome je preporučivao ovom gradu

*mr.sc.Dragan Damjanović,prof.pov.umjet.,Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 10000 Zagreb,I. Lučića3

najbolje arhitekte Italije i Njemačke kao eventualne projektante budućeg zdanja (Schmidta, Sempera, Ferstela, Hansena, Cipollu, Boita, Scalu i druge). Dio će se njegovih težnji dvadesetak godina kasnije i ostvariti. Osijek doista dobiva crkvu donekle nalik Mariahilfkirche – neogotičku trobrodnu jednotoranjsku građevinu s masivnim zvonikom na pročelju. Kako je većina preporučenih arhitekata tada već mrtva, nova se crkva podiže prema projektu arhitekta Franza Langenberga iz Bonna, koji pobjeđuje na velikom javnom natječaju.

Unatoč tomu što je žarko želio podizanje nove reprezentativne crkve u Osijeku, koji mu je rodni grad i najveće mjesto njegove biskupije, Strossmayer nije na kraju dao veliki novčani iznos za njezinu izgradnju. Ukupni troškovi crkve dosegli su nešto više od 600.000 forinti, od čega je biskup poklonio negdje oko 14.000. Ta su sredstva prvobitno bila namijenjena podizanju oltara svetog Josipa, a potom iskorištena, u nedostatku sredstava, za glavni oltar. Taj njegov postupak naišao je na oštre napade u domaćem osječkom listu Die Drau. Napadi tih novina nisu bili motivirani samo Strossmayerovim odnosom prema gradnji crkve već i njegovim političkim stavovima, oprečnim prorežimskoj orijentaciji Die Drau, koja je otvoreno podržavala bana Khuena, kao i činjenicom da je list bio namijenjen ponajprije židovskoj čitateljskoj publici. Sasvim je drukčiji stav katoličkog Slavonische Presse, koji se gotovo uvijek afirmativno odnosi prema biskupovoj ulozi u gradnji osječke crkve. U tridesetak tekstova pisac članaka u Die Drau minorizira ne samo ulogu biskupa Strossmayera u gradnji osječke župne crkve i povijesti grada Osijeka u 19. stoljeću, već i općeniti njegov doprinos u hrvatskoj kulturi. Članci nastoje dokazati svom čitateljstvu kako je jedini pravi mecena tadašnja hrvatska vlada. Ismijavaju se brojni pokušaji Odbora za podizanje osječke župne crkve da namaknu novac od đakovačkog biskupa i ističu se druga mjesta u Hrvatskoj i vani koja su dobila veći dar za svoje crkve i druge građevine kako bi se dokazalo da Strossmayer ne mari za Osijek. Pomirenje je na kraju ipak nastalo, zahvaljujući pomirbenom i nepolitičnom Strossmayerovom govoru pri posveti crkve 1900. godine.

Ključne riječi: Osijek, župna crkva svetih Petra i Pavla, Biskup Josip Juraj Strossmayer, Arhitektura historicizma, Neogotika, Die Drau

Crkva svetih Petra i Pavla u osječkom Gornjem gradu najveća je župna crkva sagrađena u drugoj polovini 19. stoljeća u Hrvatskoj. Kroz povijest njezine gradnje možemo pratiti zbivanja kako na polju arhitekture, slikarstva i skulpture na kraju 19. stoljeća, ne samo u nas već i u cijeloj Srednjoj Europi, tako i političke i gospodarske prilike tadašnjeg Osijeka, Slavonije i Hrvatske. Članak obrađuje samo jedan segment zbivanja vezanih uz podizanje te građevine – ulogu koju je u tome odigrao biskup Josip Juraj Strossmayer.

Pokretanje Strossmayerove inicijative za gradnju nove osječke župne crkve

Biskup Josip Juraj Strossmayer bez ikakve je sumnje središnja osoba hrvatske kulture u drugoj polovini 19. stoljeća. Ulažući golemi osoban trud i novac, đakovački je biskup stvorio temelje brojnim institucijama u Zagrebu, Osijeku i cijeloj Hrvatskoj. Svojim člancima o umjetnosti, osobito o arhitekturi, snažno je djelovao na domaće i naručitelje i projektante. Nabavljajući projekte za građevine koje je on financirao djelomično ili u cijelosti kod projektantske elite tadašnje Srednje Europe omogućio je nastajanje najkvalitetnijih spomenika arhitekture druge polovine 19. stoljeća u nas.

Prema gradu Osijeku Strossmayer je gajio osobite simpatije. Logično, budući da je riječ o rodnom mu gradu te najvećem mjestu njegove dijeceze. Financirao je stoga, dijelom ili u cjelini, podizanje sirotišta, gradnju bolnice i podizanje Dječačkog sjemeništa u Tvrđi. Međutim, najznačajniji njegov doprinos vizualnom identitetu grada bez ikakve je sumnje današnja župna crkva svetih Petra i Pavla. Kako će se vidjeti u daljnjem tekstu, Strossmayer nije ni najveći mecena ove crkve, a teško je reći i koliki je udio imao u odabiru realiziranih, Langenbergovih planova za nju. Biskupova važnost leži ponajprije u ulozi glavnog inicijatora izgradnje. Bez ogromnog truda koji je uložio u uvjeravanje Osječana da im je potrebna nova velika crkva, sasvim sigurno ove građevine danas ne bi bilo.

Kao i većina drugih biskupovih inicijativa, i ova se počela oblikovati šezdesetih godina 19. stoljeća, u vremenu kada je i na političkom i na kulturnom polju Strossmayer bio najaktivniji. U vremenu kada se intenzivno bori za što povoljniji položaj Hrvatske u Monarhiji, kada utemeljuje Sveučilište, Akademiju i brojne druge institucije, kada nastaje njegova galerija slika, rađa se i ideja nove crkve u osječkom Gornjem gradu. Njegov pogled prema arhitekturi tada se već u cijelosti oblikovao. Nakon što je pedesetih i šezdesetih godina obišao talijanske i njemačke zemlje, nakon što je čitao Montalamberta, Viollet-le-Duca i druge teoretičare arhitekture 19. stoljeća, u potpunosti je formirao sliku kako bi trebale izgledati nove crkve. Pobornik je uporabe ponajprije srednjovjekovnih stilova u suvremenim gradnjama - romanike i gotike. Istodobno se u njega razvija i izrazita averzija prema baroku, koji smatra nedostojnim za sakralne prostore. Naravno da u takvom sustavu vrijednosti stara osječka barokna crkva nije mogla zauzimati visok položaj. Iako zanimljiv i za Slavoniju neuobičajen primjer barokne arhitekture prve polovine 18. stoljeća s raskošno oblikovanim pročeljem, Strossmayer je nije štedio na

riječima. Smatra je "ruglom i sramotom,"[1] svjedočanstvom izopačenog ukusa i nemara za svete svrhe[2] koji treba pasti što prije.

Jedanaest dana (6. travnja 1866.) prije postavljanja temeljnog kamena nove katedrale u Đakovu Strossmayer šalje pismo Namjesničkom vijeću u Zagrebu u kojem ističe potrebu podizanja nove župne crkve u Osijeku. U trenutku, dakle, kada se počela realizirati glavna biskupova zadužbina, njegov duh ne miruje, nego odmah pokreće novu inicijativu.[3] Stvari su se kretale, međutim, vrlo sporo. O njegovom se pismu nitko u Osijeku nije očitovao pa Strossmayer ponovno, tri godine kasnije, u kolovozu 1869., piše Namjesničkom vijeću o istoj stvari. Osječko Gradsko poglavarstvo ovoga je puta odgovorilo na biskupov upit, istaknuvši međutim da raspolaže sa sumom od samo 67.000 forinti za gradnju crkve, što nije bilo ni približno dovoljno za reprezentativniju sakralnu građevinu. Tom intervencijom stvari su se ipak pokrenule pa je već 1870. godine utemeljen Odbor za gradnju crkve,[4] koji je trebao voditi brigu o svim pitanjima vezanim za njezinu izgradnju.

Nastojeći ubrzati skupljanje novca za crkvu, Strossmayer Gradskom poglavarstvu predlaže da mu proda svoju zemlju u Tvrđi, koja bi se mogla iskoristiti u "naukovne svrhe" s tim da će sav novac koji pri tom dobije uložiti u fond za izgradnju crkve. Kako bi pak grad bio što velikodušniji, Strossmayer bi još dodatno isti iznos, kojim bi Osijek platio njegovo zemljište, dodijelio za izgradnju nove crkve.[5] Iz toga je više nego očito koliko se biskup trudio da što prije započne gradnja crkve pa ne čudi što ga je ljutila nevoljkost Osijeka da ulaže u kulturne svrhe. Te će okolnosti, kao i politička opredijeljenost snažno germaniziranog grada, dovoditi do konstantnih sukoba biskupa s osječkim Gradskim poglavarstvom.

Velika gospodarska kriza koja je zahvatila Monarhiju 1874. godine nije pogodovala realizaciji gradnje crkve. I Osijek je snažno zahvaćen krizom, tim prije što ga glavni željezničarski pravci zaobilaze, pretvarajući grad u prometno slijepo crijevo. Prikupljanje sredstava za crkvu išlo je stoga vrlo sporo tako da se gradnja konstantno odgađala do početka devedesetih godina.

Čini se da inicijativa za gradnju nove crkve nastaje kod Strossmayera u trenutku kada se u Osijeku počinje podizati nova židovska sinagoga. Veličanstvena neomaorska građevina sagrađena je u neposrednoj blizini stare župne crkve. Strossmayer najprije sprječava, intervencijom kod hrvatskog Namjesničkog vijeća 1866. godine, podizanje sinagoge na glavnom osječkom trgu u Gornjem gradu, direktno nasuprot stare župne crkve.[6] Nakon što je, pak, ta građevina podignuta stotinjak metara južnije, u istoj, Županijskoj

[1]Strossmayer, "Naša nova stolna crkva", *Glasnik biskupija bosanske i srijemske*, br. 9., 15. 5. 1874., str. 72.
[2]Strossmayer, "Naša nova stolna crkva", *Glasnik biskupija bosanske i srijemske*, br. 10., 31. 5. 1874., str. 77.–78.
[3]Cepelić, Pavić, *Josip Juraj Strossmayer, biskup bosansko-đakovački i srijemski*, god. 1850-1900., Zagreb, 1900.–1904., str. 393.
[4]Cepelić, Pavić, str. 393.
[5]Strossmayer, "Naša nova stolna crkva", *Glasnik biskupija bosanske i srijemske*, br. 9., 15. 5. 1874., str. 72.
[6]Cepelić, Pavić, str. 393.

ulici, Strossmayer počinje isticati da je sramota za grad što ne počinje podizati novu župnu crkvu.[7] Biskup nije mogao dopustiti da malobrojno židovsko stanovništvo ima reprezentativniju građevinu od katolika. Negativistički stav koji je zauzeo prema gradnji osječke gornjogradske sinagoge zanimljiv nam je ponajprije kao početak sukoba između biskupa i osječkog židovskog stanovništva, koji će kulminirati kasnije kroz brojne članke preko lista *Die Drau*, o čemu će biti više riječi u završnom dijelu teksta.

Nastajanje oblikovne ideje nove osječke župne crkve

Već početkom 70-ih godina 19. stoljeća, na obilasku njemačkih i čeških zemalja, u Strossmayera se u cijelosti oblikovala slika kako bi trebala izgledati nova osječka crkva.[8] Ugledavši crkvu Marije Pomoćnice (Mariahilfskirche) u Münchenskom predgrađu Au biskup odlučuje da bi upravo takvu građevinu trebalo podići u Osijeku.[9]

Riječ je o crkvi koja predstavlja jedno od prvih djela neogotike u njemačkoj arhitekturi uopće. Sagrađena je 1830. – 1839. po projektu bavarskog graditelja Daniela Ohlmüllera kao tipičan primjer romantičarskog pristupa srednjem vijeku.[10] Za njemačko, pa i cijelo srednjoeuropsko područje, ta je crkva jedan od najranijih primjera neogotičke sakralne novogradnje. Njezina pojava u maksimilijanskom Münchenu obilježenom rundbogenstilom umnogome čudi. I opći izgled i detalji raščlambe jasno svjedoče o ranom datumu njezine izgradnje. Ohlmüllerova "gotika" još uvijek ne poznaje ni povijest ni principe gotičkog stila, poznaje tek njegov formalni repertoar koji onda primjenjuje na čisto dekorativan i plošan način. Gotika druge polovine 19. stoljeća pristupat će tom stilu "arheološki", nastojeći prenijeti duh srednjovjekovne arhitekture u suvremeno graditeljstvo ne prenoseći samo oblikovni jezik, već i sve ostale strukturalne i prostorne zakonitosti stila. Mariahilfkirche u Auu trobrodna je dvoranska bazilika zatvorenog pravokutnog tlocrta. Svi elementi raščlambe upućuju na rani datum njezine realizacije: lagano istaknute kontrafore na vanjskim zidovima crkve završavaju predimenzioniranim fijalama; prozori broda malenih su dimenzija i tek malo perforiraju zid, uopće ne težeći njegovoj dematerijalizaciji tako svojstvenoj gotičkoj arhitekturi; pobočni "tornjevi" na pročelju zapravo su predimenzionirane fijale; zabat pročelja čini se preotvoren i preraskošan u usporedbi s donjim dijelovima, rozete i slijepi zabati portala izrazito su pak bogati i apliciraju elemente kasne gotike, česte u oblikovnom vokabularu rane neogotike

[7]Strossmayer: "Naša nova stolna crkva", *Glasnik biskupija bosanske i srijemske*, br. 10., 31. 5. 1874., str. 77; "*Kad su Izraelci u kratko doba svoju synagogu podigli, sramota bi bila za Osijek, da mu stara crkva još dugo u današnjem obliku postoji.*"

[8]Ideja se možda oblikovala i ranije. Naime, biskupov opis puta po Češkoj i Njemačkoj objavljen je 1875., no teško je reći kada se točno dogodio.

[9]Strossmayer, "Osvrt na moj putni izlet u Njemačku i Češku, IX " *Vienac*, Zagreb, br. 13., 27. 3. 1875., str. 205.–210.

[10]Dolgner, *Historismus, Deutsche Baukunst 1815. – 1900.*, E.A.Seemann, Leipzig, 1993., str. 23.

19. stoljeća. Crkva ipak ima neke elemente, ponajprije u rješenju tornja, koji je uvrštavaju u začetnika dobrog dijela oblikovnog repertoara njemačke neogotike. Taj je dio građevine sagrađen, naime, prema uzoru na srednjovjekovni toranj crkve u Freiburgu s oktogonalnim središnjim dijelom otvorenim velikim gotičkim biforama na kojem počiva raskošni vrh tornja.[11] Takvo će rješenje u desetljećima koji slijede biti primjenjivano nebrojeno puta i u novogradnjama i pri restauracijama sakralnih građevina na njemačkom govornom području.[12]

Što se to, dakle, tako svidjelo biskupu na toj crkvi? Osvrnimo se na konkretne Strossmayerove riječi. Opisujući obilazak Münchena ističe: *"Istim mahom pohodismo u predgradju "Au" crkvu Auer – Kirche ili Maria Hilfer – Kirche. Crkva je to gotična, većom stranom zidana opekom, gradio ju je (1830. – 1839.) Ohlmüller. Ja sam kod te crkve, koja će od prilike 300.000 stajati, odmah pomislio na Osijek. Osijek, ako iole dobre volje bude, lahko si može sličnu crkvu sagraditi. U njoj je 16 vrlo liepo pisanih gotičnih prozora po nacrtu Hessovu. U njoj je put križni vrlo izvrstan od pečene zemlje po Švantalerovih narisih. Sve je u toj crkvi harmonično i skladno. Jednu je znamenitu pogrešku učinio graditelj, što je toranj naslonio na krov, mjesto da ga je o sebe postavio.* "[13]

Usporedba s današnjom osječkom župnom crkvom svetih Petra i Pavla jasno pokazuje kako je dvadeset godina prije početka njezine gradnje Strossmayer imao već u cijelosti oblikovanu sliku kako buduća građevina treba izgledati. Između dvaju objekata postoje doista brojne sličnosti. Obje su gotičke trobrodne crkve sa zvonikom na pročelju. Obje su sagrađene od opeke s istaknutim dijelovima izvedenim u kamenu. I rješenje završetka zvonika crkve u Osijeku evocira minhenski primjer – s oktogonom iznad kojeg je masivna stožasta kapa, u Münchenu, doduše, znatno raskošnija i otvorenija. Jedini prigovor koji Strossmayer nalazi na Ohlmüllerovoj crkvi, da je toranj ukorporiran u pročelje mjesto da je naslonjen na njega, u Osijeku će biti, razumljivo, ispravljen.

Iako između dvaju objekata postoji nesumnjiva tipološka sličnost, Mariahilfkirche u Münchenu nije, naravno, direktan uzor koji će poslužiti arhitektu Langenbergu u izradi projekta za današnju osječku župnu crkvu. Usporedba dviju građevina, a u svjetlu biskupova teksta o crkvi, služi ponajprije za ilustraciju činjenice kako se rano u biskupa oblikovala konkretna ideja budućeg izgleda nove osječke župne crkve.[14]

---

[11]U njemačkom jeziku koristi se za vrh tornja izraz Maßwerkhelm, koji se ne može do kraja prikladno prevesti na hrvatski.

[12]Crkva je teško stradala u Drugom svjetskom ratu. Unutrašnjost joj je u cjelini uništena. Samo su vanjski zidovi dijelom ostali sačuvani. Fotografije današnjeg stanja građevine pokazuju stoga jednu simpliciraniju, pročišćeniju verziju pročelja, pa nisu najpogodnije za usporedbe s Osijekom. Početkom sedamdesetih godina 20. stoljeća obnovljen je u betonu njezin veliki završetak tornja.

[13]Strossmayer: "Osvrt na moj putni izlet u Njemačku i Češku, IX " *Vienac*, Zagreb, br. 13., 27. 3. 1875., str. 211.

[14]Konkretan će uzor Langenbergu biti nerealiziran projekt essenskog arhitektonsko biroa Flügge & Nordmann za Maxmimilankirche u Münchenu. Sličnosti rješenja fasada dviju građevina nevjerojatno su velike i nadilaze u 19. stoljeću uobičajeno ponavljanje standardnih motiva. O tomu u: Dragan Damjanović, "Projekti za osječku

Tipološki, Strossmayer je očito vrlo rano detaljno definirao kakva bi trebala biti osječka crkva. Sada se još samo postavilo pitanje tko će je projektirati.[15] U težnji da što jeftinije prođe, Gradsko je poglavarstvo za gradnju svojih javnih građevina tada često biralo lokalne arhitekte i lokalne izvođače, što nije moglo rezultirati visokim rezultatima. Strossmayera je takva politika ljutila, pa na riječima nije štedio suvremenu javnu arhitekturu Osijeka.[16] U pogledu gradnje nove župne crkve biskup je odlučio spriječiti da se tako nešto dogodi, što mu je omogućavalo kanonsko pravo koje je utvrđivalo da na polju gradnje sakralnih objekata završnu riječ u svakoj crkvenoj dijecezi ima njezin biskup.[17] Stoga Strossmayer poručuje osječkom Poglavarstvu, ako ne misli novi objekt graditi po kvalitetnom kakvom planu: *"...novac crkveni sirotinji podielite, a staru crkvu i nadalje ostavite, da svjedoči i dalje na naš nemar za višje svete svrhe, naš izopačeni ukus, kojim biva, da gradnje naše neumjetnikom povjeravamo, dočim bi za istu a možebit i manju cienu, Schmidt, Förstel, Hansen, Semper, Čipola, Zeri, Bojto, Skala itd. osnove nam dali, koje bi gradu na čast služile i ljepšemu slogu i ukusu medju nami put krčile.* ".[18]

Nabrajajući od koga bi se trebao naručiti projekt za novu osječku župnu crkvu, Strossmayer zapravo nabraja tadašnju arhitektonsku elitu Srednje Europe. Kako je jasno iz popisa, radi se uglavnom o talijanskim i njemačkim arhitektima, dakle arhitektima iz zemalja s kojima je Strossmayer održavao intenzivne kulturne veze. Nakon što je, radeći na projektu đakovačke katedrale, iz Beča doveo Karla Rösnera, jednog od najcjenjenijih arhitekata u prijestolnici Monarhije pedesetih i šezdesetih godina 19. stoljeća, te kao što je nakon Rösnerove smrti, najprije u Đakovo, a potom i u Zagreb, doveo prvaka njemačke neogotike Fridericha von Schmidta i u unutrašnjem opremanju svoje stolne crkve djelomice angažirao Rimljanina Zerija, odlučio je postupiti slično i u Osijeku. Strossmayer je uvjeren da se Hrvatska ne smije u gradnjama zadovoljavati ni vlastitim ni tuđim mediokritetima. U pogledu umjetnosti ne postoje ni nacionalni ni financijski obziri. Kada se ulaže veliki novac valja angažirati svjetska imena, budući da se jedino na taj način mogu dobiti kvalitetne građevine.

Obratimo sada malo pozornosti na arhitekte koje Strossmayer preporučuje svojem rodnom gradu i na razloge zašto bira upravo ta imena.

O Friedrichu von Schmidtu već je nešto rečeno. Najznačajniji neogotičar njemačkog govornog područja šezdesetih, sedamdesetih i osamdesetih godina 19. stoljeća restaurira brojne stare i podiže još brojnije nove sakralne građevine, kako u samom Beču, gdje je

---

župnu crkvu svetih Petra i Pavla i njihov autor Franz Langenberg", *Radovi instituta za povijest umjetnosti* br. 28., Zagreb, 2004., str. 296.–307.

[15]Strossmayer, "Naša nova stolna crkva", *Glasnik biskupija bosanske i srijemske*, br. 10., 31. 5. 1874., str. 77: ..."*Drugo, što se gradu na srdce metnuti ima, jest: da dobro pazi, komu će gradjenje crkve danas sutra povjeriti*"...

[16]Strossmayer, "Naša nova stolna crkva", *Glasnik biskupija bosanske i srijemske*, br. 10., 31. 5. 1874., str. 77.– 78.

[17]Cepelić, Pavić, str. 391.

[18]Strossmayer, "Naša nova stolna crkva", *Glasnik biskupija bosanske i srijemske*, br. 10., 31. 5. 1874., str. 77. – 78.

profesor na tamošnjoj Akademiji, tako i u cijeloj Monarhiji, a bez ustezanja se može reći i cijelom svijetu. Projektira uglavnom, iako ne isključivo, u gotičkom stilu. Strossmayer ga dovodi u Hrvatsku, gdje, osim što završava katedralu u Đakovu, restaurira crkvu svetog Marka na zagrebačkom Gornjem gradu, projektira zgradu Akademije i započinje restauraciju zagrebačke prvostolne crkve.[19] Opredijeljenost Schmidta za gotiku kao glavni stil svojih gradnji vjerojatno je nagnala biskupa Strossmayera da ga postavi na čelo imena koje preporučuje Osječanima, budući da za svoj rodni grad priželjkuje crkvu sagrađenu upravo u tom stilu.

Osim Schmidta, Strossmayer preporučuje Osječanima još jednog Bečanina, Theofila von Hansena. Taj se arhitekt proslavio projektirajući brojne javne zgrade u Ateni sredinom 19. stoljeća. Nakon doseljenja u Beč projektira građevine koje predstavljaju neke od najznačajnijih primjera rundbogenstila u arhitekturi toga grada: dijelove Arsenala, Grčku nesjedinjenu crkvu na Fleischmarktu, a kasnije i monumentalni neoklasicistički Parlament.[20] Visoka kvaliteta njegovih djela vjerojatno je glavni razlog zbog kojeg Strossmayer preporučuje Hansena budući da ostaje nejasno koliko mu se stilski njegova arhitektura mogla sviđati..

Ime trećeg Bečanina kojeg Strossmayer spominje *Förstel* dovodi nas u nedoumicu je li riječ o arhitektu Försteru (autoru, među ostalim djelima, projekta za glavnu bečku sinagogu u Tempelgasse) ili Ferstelu (autoru projekta za Votivkirche). Sasvim je sigurno riječ o ovom drugom. Iako se taj arhitekt proslavio samo po jednom realiziranom projektu – spomenutoj Votivkirche, monumentalnost te gradnje i njezin simbolički značaj pretvorili su ga u jednog od najpoznatijih i najznačajnijih arhitekata Beča u 19. stoljeću. Votivna je crkva najveći neogotički sakralni objekt uopće podignut u Monarhiji. Radi se o izrazitom primjeru visokog historicizma u sakralnoj arhitekturi.[21] Čistoća njezinog oblikovnog rječnika i "arheološka" točnost u odnosu prema srednjovjekovnoj arhitekturi sasvim su se sigurno sviđale biskupu.

Gottfried Semper, u to vrijeme aktivan malo u Beču, malo u Zürichu, našao se također među Strossmayerovim favoritima. Pitamo se kako, ako poznajemo njegov opus u kojemu prevladavaju neorenesansne gradnje (i u sakralnoj i u profanoj arhitekturi), dakle gradnje u stilu koji stari biskup nije osobito preferirao. Semper je, međutim, naravno, projektirao gradnje i u drugim stilovima. Tako nas jedna od verzija nacrta koje je pripremio za natječaj za hamburšku Nicolaikirche, a koji je predviđao podizanje jednotoranjske trobrodne neogotičke bazilike, ponovno dovodi do građevine koja je na kraju realizirana u Osijeku.[22] Kako je Semper slovio kao jedno od najvećih imena tadašnje europske arhitekture, Strossmayer je vjerojatno poznavao te nacrte (ili neke njima slične) pa je želio sličan objekt i za Osijek.

---

[19]Cvitanović, "Arhitektura monumentalnog historicizma u urbanizmu Zagreba", *Život umjetnosti 26.–27.*, str. 130.–135, Zagreb, 1978.

[20]Wagner-Rieger, Reissberger, *Theophil von Hansen*, Wiesbaden, 1980.

[21]Wagner-Rieger, *Wiens Architektur im 19. Jahrhundert*, Wien, 1970., str. 162.–166.

[22]Fröhlich, *Gottfried Semper*, Zürich und München, 1991. str. 138.–139.

Uz četiri Nijemca pojavljuju se ravnopravno i četiri Talijana, svi odreda vrlo ugledni arhitekti.[23] Andrea Scala bio je, u drugoj polovini 19. stoljeća, najznačajniji projektant talijanskih (pa i šire, mediteranskih) kazališta.[24] Projektirao ih je za Bastiju, Cataniju, Firencu, Kairo, Milano, Padovu, Pisu, Treviso, Trst, Udine, Veneciju i mnoge druge gradove. U toj je zemlji odigrao ulogu koju su na njemačkom kulturnom području imali Fellner i Hellmer. Camilo Boito bio je, pak, profesor na Akademiji u Milanu, jedan od brojnih učenika Friedricha von Schmidta i jedan od najznačajnijih projektanata sakralnih objekata Italije u drugoj polovini 19. stoljeća. Glavni je uzor za njegove suvremene gradnje bila lombardijska romanika (kao što pokazuju njegovi realizirani projekti za bolnicu u Gallarati, zgrade osnovne škole u Milanu i Padovi, itd.).[25] Treći talijanski arhitekt iz Strossmayerove preporuke, Antonio Cipolla, najveći dio života proveo je u Rimu projektirajući dosta sakralnih objekata, ponajprije u stilu talijanske renesanse. Među najznačajnijim mu je djelima i restauracija crkve Santo Spirito dei Napoletani u istom gradu.[26] Što povezuje te arhitekte? Svi pokazuju sklonost projektiranju sakralnih objekata u stilovima oblog luka: neorenesansi i neoromanici, te njihovim kombinacijama. Strossmayer je i renesansu, a osobito romaniku (dakle stilove oblog luka) cijenio.[27] Iako je gotiku smatrao za stil najpogodniji za crkvene gradnje, romanika joj je odmah uz bok stajala (o čemu uostalom govori i đakovačka katedrala). Premda je za Osijek priželjkivao gotičku crkvu, ako bi jedan od spomenutih velikih imena talijanske arhitekture izradio projekt i u drugom stilu, Strossmayer bi zacijelo pristao na njega. S druge strane, jedan od četvorice Talijana, Camillo Boito, bio je vodeći neogotičar Italije, koji je vodio restauraciju i završetak katedrale u Milanu.

Poveznica između osmorice preporučenih arhitekata jasno je uočljiva. Riječ o ondašnjoj arhitektonskoj kremi, najcjenjenijim, najutjecajnijim i najimitiranijim arhitektima talijanskog i njemačkog kulturnog kruga. Svi su oni predstavnici, u svojim sakralnim i profanim gradnjama (osim, djelomično, Hansena), visokog historicizma, čiji je veliki pobornik bio biskup Strossmayer. Strogi, arheološki pogled na prošlost, protivljenje romantičarskoj mješavini stilova koji karakterizira njihove opuse sličan je odnosu đakovačkog biskupa prema arhitekturi.

Nažalost, ni jedan od njih neće se javiti (koliko je za sada poznato) na natječaj za osječku crkvu. Većina ih je umrla prije njegova konačnog raspisivanja, 1892. godine. U

[23]O trojici su pronađeni biografski podaci. Četvrti, kako ga Strossmayer naziva „Zeri" nije spomenut ni u jednom leksikonu.

[24]*** "Scala, Andrea (1820. – 1892.)", *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler*, Thieme/Becker, Band 35/36 Deutscher Taschenbuch Verlag, E. A. Seemann Verlag, Leipzig, 1992., str. 519.

[25]Biografski podaci o ovom arhitektu preuzeti su iz: Bellini, Amedeo, "Camillo Boito", *Allgemeines Künstlerlexikon*, Band 12, str. 334.–335., A. G. Saur, München – Leipzig, 1996.

[26]Biografski podaci o ovom arhitektu preuzeti su iz: G. W., "Antonio Cipolla" *Allgemeines Künstlerlexikon*, Band 19, str. 265.–266., A. G. Saur, München – Leipzig, 1998.

[27]Sklonost neorenesansi možda se najbolje u Strossmayera očituje u odabiru Schmidtova projekta za zgradu HAZU-a u Zagrebu ili Bollćova za gimnaziju u Osijeku.

Osijeku dijelom i stoga neće niknuti produkt visokog, već kasnog historicizma, no opet pod Strossmayerovim blagoslovom.

Natječaj za planove osječke župne crkve i biskup Strossmayer

Biskupove tekstove u kojima preporučuje Osječanima kako arhitekte koji bi bili pogodni za sastavljanje projekta za novu župnu crkvu, tako i konkretan objekt koji bi imao poslužiti kao model, bilo je potrebno podrobnije analizirati ponajprije s ciljem kako bi jasnije razlučili ulogu koju je kasnije imao pri raspisivanju natječaja za nacrte crkve, te okolnosti pod kojima je pobijedio arhitekt Franz Langenberg iz Bonna.

Koliki je bio utjecaj biskupa Strossmayera u izboru Langenbergova plana, među najvećim je pitanjima koje proizlazi iz do sada rečenog.[28] Na ovome mjestu svakako valja još jedno, što ponoviti što revidirati ranije stavove s obzirom na novootkrivene dokumente i tekstove. Sličnosti Ohlmüllerove crkve u Au s osječkom župnom crkvom navode nas na pomisao kako je zasjedanje žirija u Beču bilo formalnog karaktera. Strossmayerova želja da Osijek dobije sličan objekt se ostvarila. Nužno nam se nameće stoga pitanje jesu li sličnosti slučajne ili je biskup i prije nego što su projekti odaslani žiriju (kojeg nije bio član) već odlučio tko će biti pobjednik. Neke tvrdnje iz tiska navode nas na pomisao da na drugo pitanje odgovorimo potvrdno. Dio tekstova koji govori o odlukama žirija iz Beča doslovno ističe da je na biskupovu preporuku izabran plan bonskog arhitekta.[29] S druge strane, ostali navodi i iz tiska i iz dokumenata kose se s tim tvrdnjama. Brojne nas činjenice vezane uz natječaj tjeraju na pomisao kako s odlukom o odabiru Langenbergovih projekata Strossmayer nije imao ništa. Počnimo od sastava žirija. Osim Bečana: Juliusa Hermana, voditelja obnove katedrale svetog Stjepana, Viktora Lunza, profesora na Akademiji i Ludwiga Wächtera, tamošnjeg građevnog savjetnika, te A. Knoblocha, domaćeg inženjera kao predstavnika Osijeka, u žiriju je sjedio i Iso Kršnjavi, tadašnji predstojnik Odjela za bogoštovlje i nastavu hrvatske Zemaljske vlade.[30] Da je Strossmayer odlučivao o sastavu žirija teško da bi izabrao Kršnjavog na to mjesto, s obzirom na to da je još u prvoj polovini 80-ih godina 19. stoljeća, nakon što se Kršnjavi pridružio režimskoj Khuenovoj Narodnoj stranci, prekinuo svaki kontakt s njim.[31] Dapače, od nekada velikih prijatelja, Strossmayer i Kršnjavi pretvaraju se u ljute neprijatelje koji se često znaju oštro sukobljavati u tisku. Stoga je teško vjerovati da bi Kršnjavi poslušao bilo kakve

[28]O istom pitanju govorio sam i u tekstu: Damjanović, Dragan, "Projekti za osječku župnu crkvu Svetih Petra i Pavla i njihov autor Franz Langenberg", *Radovi instituta za povijest umjetnosti*, br. 28 (2004.), str. 299.–300.

[29]*** "Feuilleton; Die neue Kirche; Essek...", *Die Drau*, Nr. 59 (4854)., 20. 5. 1900., str. 1.–4. Doslovno se ističe: "*Mit dem Ersten Preise belehnte man den vom Bischof Strossmayer empfohlenen Entwurf des Bonner Architecten Franz Langenberg...*". Sličnu tvrdnju nalazimo i u članku *** Nova župna crkva u gornjem Osieku, Obzor br. 116., 19. 5. 1900., str. 3.

[30]***„Die Exposition der Kirchenbauplaene", *Die Drau*, Nr. 57., 14. 5. 1893., str. 2.–3.

[31]Kako se jasno uočava iz njihove korespondencije.

preporuke biskupa Strossmayera glede odabira projekata za crkvu, ne samo sa stajališta njihovih neprijateljskih odnosa, već i u svjetlu činjenice kako je Kršnjavi, za razliku od Strossmayera, ipak povjesničar umjetnosti i veliki stručnjak na polju arhitekture.

Još nas neke indicije upućuju na činjenicu kako Strossmayer ipak nije unaprijed odlučio o rezultatima natječaja za crkvu. Naime, u pismu gornjogradskom župniku Josipu Horvatu 1890. godine biskup jasno ističe u pogledu odabira stila za novu crkvu: "*Ja sam odlučno za gotički stil, a ako taj nije moguć, onda za romanski, a nipošto renaissance. Osiek je za te žrtve valjda zavriedio da imade u svojoj sredini podpuni umjetnički spomenik zašto renaissace nije za crkve.*"[32] Unatoč takvim biskupovim nazorima, žiri u Beču daje drugu nagradu upravo jednom renesansnom projektu bečkog arhitekta Augusta Kirsteina.[33] I natpisi u onodobnom osječkom tisku govore u prilog tezi da Strossmayer nije unaprijed odlučio izbor žirija. Nakon što su rezultati objavljeni, 30. travnja 1893., projekti se prenose nazad u Osijek i izlažu u dvorani osječkog Casina, u predvorju Kazališta. *Građevni odbor* poziva Strossmayera da posjeti izložbu i vidi nacrte, budući da bi prenošenje svih projekata u Đakovo bilo jako nezgodno, a moglo bi se dogoditi pritom da se koji izgubi ili ošteti,[34] a uz to su se nenagrađeni i neotkupljeni projekti morali nakon izložbe povratiti na njihove autore, pa bi bilo dobro da ih biskup pogleda "*buduć ima i izmedj nenagrađenih priličan broj lijepih i vrijednih*".[35] I taj nas navod upućuje na pomisao kako Strossmayer prije žirija ipak nije vidio nacrte. Biskup doista dolazi u Osijek, obilazi izložbu i izražava zadovoljstvo odlukom žirija ističući kako bi i on izabrao upravo Langenbergov plan.[36]

Je li Strossmayer odredio žiriju koji plan mora izabrati za osječku crkvu ne može se pouzdano utvrditi prije daljnjih istraživanja. Možemo se upustiti samo u daljnje pretpostavke. Vratimo se, recimo, na Kršnjavoga. Članak u kojem je Strossmayer istaknuo minhensku crkvu kao poželjan uzor za buduću osječku nastao je u vremenu dok je on bio u izrazito dobrim odnosima s biskupom, pa je moguće kako se tadašnji predstojnik Odjela za bogoštovlje i nastavu hrvatske Zemaljske vlade htio time ponovno približiti starom biskupu. Kršnjavi je bez ikakve sumnje želio pomirbu s njim, te je sudjelovanje u žiriju možda doživio kao pravu priliku. Bilo kako bilo, to mu na kraju nije uspjelo. S druge strane, Strossmayer je znao što želi, na osnovi vlastitih želja oblikovao je postavke

[32]Živaković Kerže, Jarm, *Župna crkva Sv. Petra i Pavla*, Osijek, 1996., str. 16.

[33]Damjanović, "Projekti za osječku župnu crkvu Svetih Petra i Pavla i njihov autor Franz Langenberg", *Radovi instituta za povijest umjetnosti*, br. 28 (2004.), str. 300.

[34]Iako je stiglo ukupno 32 natječajna rada, kako ih je većina imala razne nacrte, tlocrte i perspektivne poglede, stvarni broj projekata dosezao je 100 listova.

[35]DAOS, GPO, Kutija br. 5975, predmet bez oznake broja; Dopis Odora za izgradnju osječke gornjogradske župne crkve na biskupa đakovačkog Josipa Jurja Strossmayera. Odbor ga poziva vjerojatno s ciljem da se još neki od nenagrađenih projekata otkupe.

[36]*** "Sitzung des Kirchenbau=Ausschusses", *Slavonische Presse*, Nr. 61., 25. 5. 1893, str. 1.: " *Seine Excellenz Bischof Strossmayer, welcher Vormittags die Pläne besichtigte hat sich ebenfalls durch Herrn Dechant Horvat für den erstpraemiirten Plan erklärt.* "

natječaja pa je moguće kako je zbog toga nastala određena sličnost između njegovih preporuka i konačnog izgleda nove osječke župne crkve.

Polemički tekstovi u *Die Drau* o donacijama biskupa Strossmayera za osječku župnu crkvu

Na kraju članka valja obratiti nešto veću pozornost na kontroverze koje su se javile u onodobnom tisku u vezi s donacijama biskupa Strossmayera za gradnju župne crkve svetih Petra i Pavla u Osijeku. Oba tadašnja osječka lista na njemačkom jeziku,[37] *Die Drau* i *Slavonische Presse,* podrobno su pratila zbivanja oko izgradnje crkve. Kroz njihove se članke može rekonstruirati detaljno ne samo kronologija gradnje, već i svi problemi koji su se pri tom javljali.

Usporedba pisanja spomenutih dvaju listova pokazuje bitno različit pogled na angažman biskupa Strossmayera. Članci u *Slavonische Presse* uvijek su afirmativni. Ističe se njegov financijski angažman u izgradnji crkve i uloga glavnog poticatelja gradnje. Sasvim je drukčiji slučaj s pisanjima u *Die Drau.* Doduše, od početka gradnje 1893. godine do prve polovine 1897. taj se list, poput *Slavonische Presse,* odnosi prema Strossmayerovom angažmanu afirmativno. Priča se naglo mijenja tek u ožujku 1897. godine. Od tada pa sve do posvete crkve, 1900., *Die Drau* objavljuje oko tridesetak tekstova oštro usmjerenih protiv đakovačkog biskupa i njegove neaktivnosti u izgradnji crkve u Osijeku. Biskupov dar za gradnju (od 10.000 forinti) proglašava se sitnim doprinosom, dapače, počinje se isticati kako ni novčića nije dao za samu crkvu, već samo za oltar i to svetog Josipa, kako bi pronosio slavu svog imena; u potpunosti se preokreće ranija priča; njegova uloga u poticanju gradnje promatra se sada u negativnom svjetlu naglašavanjem kako je previše požurio s početkom radova, prije nego što je sav potreban novac skupljen; ismijava se i općenito njegova uloga u kulturnom životu Hrvatske i podrugljivo komentiraju svi neuspjeli pokušaji Odbora za gradnju crkve da od Strossmayera namakne sredstva.

No idemo redom. Kako bi postalo jasno zbog čega se naglo mijenja stav *Drave* prema Strossmayeru u proljeće 1897., valja steći uvid u situaciju oko gradnje crkve u toj godini te u opće političke prilike koje su tada vladale u Hrvatskoj. Spomenuta četvrta godina gradnje osvanula je kao svaka druga. Čekalo se da nastupe povoljniji vremenski uvjeti kako bi se nastavilo podizanje crkve. Vanjski su zidovi građevine već bili uvelike gotovi, a i izgradnja tornja je uznapredovala. Tijekom proljeća i početkom ljeta trebalo je građevinu pokriti i završiti zvonik.[38] Prvobitni Langenbergov troškovnik crkve predviđao je ukupne troškove gradnje, uključujući i njezino unutrašnje uređenje, 400.000 forinti,

[37]Osim *Viestnika županije virovitičke,* Osijek tada još uvijek nije raspolagao novinama na hrvatskom jeziku.
[38]*** "Vom Kirchenbau", *Slavonische Presse,* Nr. 22., 28. 1. 1897., str. 2–3.

kako su i određivali uvjeti natječaja.[39] Ukupno je toliko novca i stajalo na raspolaganju. Troškovi su međutim rasli brže nego što se očekivalo. Nakon Langenbergove smrti kontrolu nad gradnjom preuzima Richard Jordan. Novi arhitekt ne mijenja pritom gotovo uopće prvobitni projekt, osim što povećava debljinu zidova kako bi zgrada bila stabilnija. Međutim, i ta je promjena bila dovoljna da cijena gradnje enormno naraste. Od samog početka podizanja crkve znalo se da skupljena sredstva nisu dostatna, no držalo se da manjak ne prelazi iznos od 100.000 forinti[40] i da će se skupiti s vremenom, kako gradnja bude napredovala. Kada su se krajem veljače 1897. vremenske prilike već toliko popravile da je ponovno mogla započeti gradnja, tadašnji blagajnik Odbora za podizanje osječke gornjogradske crkve Ivan Nepomuk Taller dobio je zadatak da napravi reviziju svih prihoda i rashoda gradnje tijekom proteklih četiriju godina.[41] Možda i zbog rezultata do kojih je došao, samo tjedan nakon što je dobio zadatak, Taller je preminuo.[42] Dan poslije njegove smrti Odbor održava izvanredni sastanak na kojem je postalo jasno da novca za daljnju gradnju objekta više jednostavno nema.[43] Vijest se nevjerojatno brzo proširila gradom pa je nastala panika budući da je izgledalo da do završetka gradnje uopće neće doći i da će, umjesto na ukras, nova nedovršena crkva služiti Osijeku na sramotu.[44] Upravo se u tom trenutku pojavljuju prvi zajedljivi komentari u *Dravi* na očekivanu pomoć biskupa Strossmayera za završetak objekta.[45] U odnosu na članke koji će uslijediti u sljedeće tri godine, u kojima će se biskup otvoreno napadati i ismijavati, prvi počeci još su sasvim blagi. Ističući kako su vrlo sličan problem u dovršavanju svoje župne crkve imali i Novosađani, ali da im je uskočio u pomoć kaločki biskup, i kako je isto tako granski biskup pomogao završavanju jedne crkve u svojoj dijecezi, pisac članka u *Die Drau* zajedljivo na kraju dodaje da se nešto slično teško može očekivati u Osijeku.[46] Nigdje se izrijekom još ne spominje biskup Strossmayer iako se jasno aludira na njega.

Za *Die Drau* kap koja je prelila čašu, a nakon koje će napadi na biskupa[47] postati potpuno otvoreni i doista žestoki, predstavljala su zbivanja u hrvatskoj politici u travnju 1897. godine. Svakako valja najprije istaknuti kako je *Drava* režimski list, vezan uz bana Khuena-Hedervaryja i njegovu stranku. Strossmayerovo opozicijsko djelovanje stoga je osnovni razlog nesklonosti lista biskupu. U Hrvatskoj je 1897. izborna godina. Ujedinjena opozicija, obzoraši i domovinaši, očekuje da će konačno prekinuti dugogodišnju vladavinu režimske Narodne stranke te samim time i bana Khuena.[48] Politička borba

[39]*** "Preisaufgaben", *Deutsche Bauzeitung*, Berlin, 101 (1892.), 620.
[40]*** „Die Arbeiten am Oberstädter Kirchenbaue", *Die Drau*, Nr. 25., 28. 2. 1897., str. 5.
[41]*** „Die Arbeiten am Oberstädter Kirchenbaue", *Die Drau*, Nr. 25., 28. 2. 1897., str. 5.
[42]*** „I. N. Teller†", *Die Drau*, .Nr. 29. (4362), 9. 3. 1897., str. 3.
[43]*** „Der Bau der Oberstädter Pfarrkirche", *Die Drau* Nr. 30 (4367), 11. 3. 1897., str. 3.
[44]*** „Feuilleton; Der Kirchenbau; Essek.... ", *Die Drau*, Nr. 31. (4638), 14. 3. 1897., str. 1.–2.
[45]*** „Feuilleton; Der Kirchenbau; Essek.... ", *Die Drau*, Nr. 31. (4638), 14. 3. 1897., str. 1.–2.
[46]*** „Feuilleton; Der Kirchenbau; Essek.... ", *Die Drau*, Nr. 31. (4638), 14. 3. 1897., str. 1.–2.
[47]Naravno, misli se ponajprije na napade vezane uz izgradnju župne crkve. Ovaj osječki list sve od početka osamdesetih godina 19. stoljeća nije osobito simpatizirao đakovačkog biskup i često je iskorištavao i najmanju prigodu da ga napadne, osobito zbog njegovih političkih stavova.
[48]Šidak, Gross, Šepić, Karaman, 1968:157.

bila je u tom trenutku nesmiljena, kako između stranaka, tako i između listova koji su zastupali stranačke interese. Početkom travnja 1897. otkriva se (ili naslućuje) da je *Kaptol đakovačke biskupije* (dakle, biskup Strossmayer) financirao spomenutu koaliciju u svom kraju.[49] Kaptol[50] se, naime, optužuje da je posuđujući novac podmitio stotinu izbornika u kotaru Đakovo i 111 u kotaru Vuka (dakle 207 njih od ukupnog broja od 211 izbornika) i time ih politički vezao uz sebe s ciljem da glasaju za opoziciju. Osječke režimske krugove, kojima je pripadalo i uredništvo *Die Draua,* taj je postupak totalno razbjesnio. Strossmayera se proglašava političkim neuračunljivim i to ne samo u najnovije vrijeme, već još od banovanja Ivana Mažuranića. Suludim se i nedomoljubnim proglašava njegovo prodavanje posljednjih hrastovih šuma đakovačke biskupije (što mu je onda Zemaljska vlada u Zagrebu zabranila) ističe se kako 83-godišnji biskup zaveden slatkorječivošću opozicije živi u oblacima. Obzoraši i domovinaši svjesni su da Strossmayer politički više ne znači ništa, smatra *Die Drau*, da je izgubio utjecaj u narodu, no oni ga trebaju zbog biskupijskih hambara.[51] O gradnji crkve još nema ni spomena u tom članku.

Samo pet dana nakon spomenutog otkrića, u broju od 6. travnja 1897., *Die Drau* započinje otvoreno napadati Strossmayera i njegov nemar prema pitanjima financiranja završetka gradnje osječke župne crkve. Postaje jasno kako su još jedanput, kao već mnogo puta u hrvatskoj povijesti 19. stoljeća, zbivanja u politici i kulturi išla ruku pod ruku. Pisac članka napada biskupa referirajući se na pisanje lista *Slavonische Presse* u kojem se ističe da bi osječko Gradsko poglavarstvo trebalo pomoći završetak crkve s potrebnih 128.000 forinti.[52] Iako je i *Die Drau* u početku iste godine bio veliki pobornik dotacije Gradskog poglavarstva,[53] njegovo se mišljenje sada naglo mijenja. Napadaju izjavu Odbora u kojoj je istaknuto da su Strossmayerovim darom iz 1891. godine sredstva skupljena za izgradnju župne crkve dosegla 400.000 forinti,[54] s kojom se, smatraju, stvara dojam kako je on dao najveći dio sredstava za crkvu. Situacija je pak upravo obrnuta: 12.000 forinti koje je Strossmayer dao za gradnju se crkve uopće ne mogu upotrijebiti, budući da je riječ, kako je uostalom i spomenuto u prethodnom dijelu teksta, o daru namijenjenom ponajprije za podizanje oltara svetog Josipa. Gradsko je poglavarstvo, pak, poklanjanjem zemljišta župi pridonijelo za crkvu realno već 70.000 forinti. Pisac članka smatra da Grad i treba i hoće opet pomoći, iako mu je gospodarstvo u lošoj situaciji i iako je deficit gradskog proračuna svakom godinom sve veći te upozorava da će građani zbog toga trpjeti, budući da će se sljedeće godine gradski prirez morati znatno povisiti kako bi se poklonjena sredstva

---

[49]*** „Das Djakovarer Dom-Capitel im Dienste der Wahlen; Essek, 1. April", *Die Drau,* Nr. 39 (4376), 1. 4. 1897., str. 1.

[50]Ne kaže se direktno da je novac dao Strossmayer, no ističe se usput: "*Ob Bischof Strossmayer in gleichem Maße auch seine Privat-Cassa öffnete, das ist uns, wie bereits erwähnt, einstweilen noch nicht bekannt* ": *** „Das Djakovarer Dom-Capitel im Dienste der Wahlen; Essek, 1. April", *Die Drau,* Nr. 39 (4376), 1. 4. 1897., str. 1.

[51]Isto.

[52]*** „Zum Oberstädter Kirchenbau", *Die Drau,* Nr. 41 (4378), 6. 4. 1897., str. 1.–2.

[53]*** „Die Arbeiten am Oberstädter Kirchenbaue", *Die Drau,* Nr. 25., 28. 2. 1897., str. 5.

[54]*** „Zum Oberstädter Kirchenbau", *Die Drau,* Nr. 41 (4378), 6. 4. 1897., str. 1.–2.

mogla vraćati.[55] Drava drži nadalje kako je velika greška i samog Odbora što je započela gradnja prije nego što je kapital skupljan za crkvu dosegao pola milijuna guldena, koliko je najmanje bilo potrebno da bi se građevina završila. Za to je naravno, opet, najviše kriv biskup Strossmayer, koji je svojim pastirskim pismom (iz 1891.) i potaknuo Osječane da započnu s podizanjem crkve, a da potom ništa nije za nju dao.[56]

Odbor za podizanje osječke gornjogradske crkve dugo je odgađao zahtjev za pomoć Gradskom poglavarstvu u pogledu financiranja završetka gradnje jer se očekivalo kako će Strossmayer, čuvši za probleme, novčano pomoći.[57] Čekali su kako bi se vidjelo koliko će biskup dati pa da se ostatak potrebne svote namakne od grada. No ni sredstva ni povoljne vijesti iz Đakova nisu stizale pa je Odbor konačno odlučio, krajem svibnja 1897. godine, zamoliti Gradsko zastupstvo za pomoć, zatraživši ukupno 100.000 forinti.[58] U međuvremenu, krajem lipnja 1897., pokazalo se kako su novčane potrebe za cjelovito dovršenje crkve mnogo veće (ukupno 239.128 forinti) od prvobitno predviđenih.[59] Za najnužnije radnje bilo je potrebno čak 133.000 forinti. Kako je financijska situacija bivala sve gorom, osječko Gradsko poglavarstvo odlučilo se odazvati pozivu u pomoć, iako daleko ispod očekivanja Odbora – dodijelivši 50.000 forinti,[60] što je izuzetno velik iznos, ali ni približno dovoljan za dovršenje gradnje. Mjesec dana kasnije uslijedila je dotacija u istom iznosu od hrvatske Zemaljske vlade.[61]

Gradskoj je dotaciji, na inzistiranje zastupnika Vase Gjurgjevića, pridružen dopis da su time patronatske obveze Osijeka prema gradnji crkve izvršene i da se daljnji iznosi u istu svrhu više ne smiju dodjeljivati.[62] Ta odluka ipak nije spriječila članove Odbora da zatraže od Poglavarstva preostala potrebna sredstva za nužne radove na dovršenju crkve (33.000 forinti) samo dva mjeseca nakon spomenute gradske dotacije,[63] a nakon što isti iznos nisu uspjeli ishoditi od biskupa Strossmayera.[64] ta je zamolba naišla na oštar otpor unutar Poglavarstva.[65] Dok je još krajem svibnja 1897. autor članaka u *Die Drau* poticao grad na poklon od 100.000 forinti,[66] sada, a u svjetlu činjenice da od Strossmayera nije stigao nikakav novac, postaje veliki protivnik daljnjeg financiranja gradnje, smatrajući kako bi ona previše opteretila osječki proračun.[67]

55*** „Zum Oberstädter Kirchenbau", *Die Drau,* Nr. 41 (4378), 6. 4. 1897., str. 1.–2.

56*** „Zum Oberstädter Kirchenbau", *Die Drau,* Nr. 41 (4378), 6. 4. 1897., str. 1.–2.: *„Freilich hat seine Excellenz...zum Bau selbst nicht einen Heller gegeben."*

57*** „Die Petition des Kirchenbau-Comités", *Die Drau,* Nr. 62., (4396), 27. 5. 1897., str. 3.–4.

58*** „Beitrag der Stadt Essek für den Kirchenbau", *Die Drau,* 61. (4395), 25. 5. 1897., str. 3.

59*** „Das Erforderniß für den Oberstädter Kirchenbau", *Die Drau* Nr. 72. (4406), 22. 6. 1897., str. 2.–3.

60*** „Das Kirchenbau-Comité in Nöthen", *Die Drau,* Nr. 79 (4413), 8. 7. 1897., str. 2.

61*** „Unterstützung für den Kirchenbau aus Landesmitteln", *Die Drau,* Nr. 106 (4440), 9. 9. 1897., str. 3.

62*** „Die städt. Unterstützung für den Kirchenbau", *Die Drau,* Nr. 121 (4455), 14. 10. 1897., str. 3.

63*** „Die städt. Unterstützung für den Kirchenbau", *Die Drau,* Nr. 121 (4455), 14. 10. 1897., str. 3.

64*** „Neues Erforderniß für die Oberstädter Pfarrkirche", *Die Drau,* Nr. 107., (4441), 12. 9. 1897., str. 5.

65*** „Die städt. Unterstützung für den Kirchenbau", *Die Drau,* Nr. 121 (4455), 14. 10. 1897., str. 3.

66*** „Beitrag der Stadt Essek für den Kirchenbau", *Die Drau,* 61. (4395), 25. 5. 1897., str. 3.

67*** „Neue Forderungen des Oberstädter Kirchenbau – Comités", *Die Drau,* Nr. 139 (4473), 25. 11. 1897., str. 2.

Članovi Građevnog odbora u nekoliko su navrata neuspješno išli kod Strossmayera u Đakovo, nadajući se da će od biskupa uspjeti namaknuti prilog za crkvu. Naravno da su neuspjeli pokušaji Odbora konstantno nailazili na posprdne osvrte u *Die Drau*. Već krajem srpnja 1897. godine javljaju se prve inicijative za posjet Đakovu,[68] no dogovor oko puta među članovima nije se mogao nikako postići. Dio Odbora protivio se odlasku u Đakovu smatrajući da se time stari biskup uznemiruje,[69] a kada su popustili, te je konačno zaključeno da se ide, dobrovoljci za put nisu se mogli pronaći.[70] Očito je i unutar Odbora postojao strah kakav će odgovor dobiti od biskupa. Na kraju se uopće nisu osmjelili na put u Đakovo nego je samo upućen apel Strossmayeru da novčano pripomogne osječkoj crkvi.[71] Kako se biskup do posljednje sjednice Odbora u 1897. godini nije odazvao pozivu, odlučili su u proljeće ipak posjetiti Đakovo.[72] I doista, početkom ožujka iduće, 1898. godine, članovi Odbora odlaze Strossmayeru, doduše s promijenjenim tekstom molbe. Odlučuju zamoliti biskupa samo da im dopusti potrošiti dar od 10.000 forinti (koji je u međuvremenu, s kamatama, narastao na 14.000).[73] Strossmayer je to, naravno, i učinio i pritom je dopustio, pismom upućenim osječkom gradonačelniku Graffu, da se novac koji je namijenio za izradu oltara svetog Josipa upotrijebi za podizanje glavnog oltara u crkvi.[74]

Kada su se već teško osmjeljivali na put u Đakovo, a budući da apeli biskupu nisu urađali plodom, članovi Odbora velike su nade polagali u Strossmayerov posjet Osijeku, kada će, smatrali su, vidjevši veličanstvenu novu crkvu, konačno dodijeliti pomoć za njezino dovršenje. Međutim, biskupov posjet nikako da se dogodi. Od posvete kamena temeljca nove građevine 1894. godine, koju je osobno obavio, pune četiri godine, sve do rujna 1898., Strossmayer nije posjetio Osijek. U svjetlu okolnosti da je u sedamdesetim i osamdesetim godinama 19. stoljeća biskup redoviti posjetitelj grada i da je glavni poticatelj podizanja nove župne crkve, svakako nas to mora začuditi. Crkva je izvana već bila potpuno dovršena, u unutrašnjosti svodovi i dio unutrašnje opreme (vitraji) već su bili postavljeni, a biskup je još ni jednom nije vidio. Biskupov posjet najavljivao se za Tijelovo 1898.[75] Kada je on odgođen, naravno da je *Die Drau* zajedljivo prokomentirao Strossmayerovo ponašanje i nemar za osječku crkvu.[76] Posjet se ipak dogodio nekoliko mjeseci kasnije, 23. i 24. rujna iste 1898. Na proputovanju za Valpovo, gdje je išao u posjet

---

[68]*** „Das Oberstädter Kirchenbau-Comitee", *Die Drau,* Nr. 88 (4422), 29. 7. 1897., str. 4.

[69]*** „Das Kirchenbau – Comité und Bischof Strossmayer", *Die Drau,* Nr. 135 (4469), 16. 11. 1897., str. 2.

[70]*** „Das Kirchenbau – Comité und Bischof Strossmayer", *Die Drau,* Nr. 135 (4469), 16. 11. 1897., str. 2.

[71]*** „Das Oberstädter Kirchenbau-Comitee" *Die Drau,* Nr. 152 (4486), 25. 12. 1897., str. 3.

[72]*** „Das Oberstädter Kirchenbau-Comitee" *Die Drau,* Nr. 152 (4486), 25. 12. 1897., str. 3. "*...Das Kirchenbau-Comité wird im Frühjahre noch einmal an den Djakovarer Kirchenfürsten appeliren, um ihn zu einem namhaften Spende für die gedachte Kirche zu bewegen. Wir wünschen den Herren vom Comité schon heuet zu ihrem Mission den besten Erfolg.*"

[73]*** „Bischof Strossmayer", *Die Drau,* Nr. 28. (4516), 6. 3. 1898., str. 3.

[74]*** „Bischof Strossmayer", *Die Drau,* Nr. 29. (4517), 8. 3. 1898., str. 2.–3.

[75]*** „Bischof Strossmayer", *Die Drau,* Nr. 68., (4555.), 12. 6. 1898., str. 4.

[76]*** „Bischof Strossmayer und die Oberstädter Kirche", *Die Drau,* Nr. 113. (4603)., 22. 9. 1898., str. 2.–3.

grofovima Normann-Ehrenfels, biskup konačno posjećuje novopodignutu crkvu.[77] Odbor za gradnju nadao se da će, vidjevši veličanstveni objekt, Strossmayer konačno dodijeliti znatna sredstva koja će se onda iskoristiti za završetak unutrašnjeg uređenja crkve.[78] Posjet je stoga bio veličanstveno organiziran. Članovi Građevnog odbora dočekali su biskupa na granici gradskog rajona prema Čepinu. Biskupa su pozdravila školska djeca, brojno građanstvo klicalo mu je "živio", a crkva je za njegov posjet bila posebno ukrašena.[79] Autor članaka u *Die Drau,* opisujući detaljno biskupov posjet gradu, ovaj se put nije zajedljivo osvrtao na njegove dotadašnje donacije crkvi, očito jer je i sam očekivao kako će Strossmayer sada doista pokloniti određeni iznos. Biskup je doduše istaknuo, kako je Građevni odbor i priželjkivao, zadivljenost ljepotom nove građevine, no opet ne davši ni forinte.[80] *Die Drau* je to spremno dočekao izdavši u formi satirične pripovijetke opis biskupova posjeta Osijeku ismijavajući tako iznevjerena nadanja *Građevnog* odbora koji nije dočekao biskupov govor "s mnogo nula".

Zbog slikovitosti i zanimljivosti, taj se tekst donosi u cijelosti:

"Napokon"

"Napokon je biskup Strossmayer za gradnju gornjogradske crkve - - -, pa ipak želimo priču od početka ispričati. Odbor za gradnju htio je s malo novca sagraditi lijepu crkvu. Nedostajalo je tako - a to se moglo od početka predvidjeti – 200.000 guldena, na kraju sitnica za tako sastavljen Odbor, u kojem glasni rođeni Osječani vode glavnu riječ. S upravo divljenja vrijednom lakoumnošću započeti su poslovi i naivna su gospoda morala vjerovati u čudo, inače ne bi tako bezbrižno donosili svoje zaključke. I stvarno se dogodilo čudo. Vlada je poklonila 50.000 guldena, grad je isto poklonio 50.000 guldena, dobri građani poklonili su jednako tako velike sume, no samo jedan, na čiji je poklon Odbor najviše računao zaostao je sa svojim darom. Takvo je stanje trajalo četiri godine. Raskošna gradnja, prava radost za oči, stoji sada veličanstveno izvana završena. U međuvremenu je prvobitni kapital od 400.000 guldena i ostale sume potrošen i danas nedostaju sredstva za popločavanje crkve, podizanje orgulja, postavljanja stolica, uopće za to da se unutrašnje uređenje crkve bar toliko uspostavi, tako da se u impozantnom presvođenom prostoru može održati misa. To je trebao sada biskup Strossmayer platiti. Odbor se zabrinuo. Kad bi samo njegova ekscelencija došla u Osijek, kad bi samo osjetio duhovni dojam koji stvara jedna tako veličanstvena Kuća Božja, tad bi on poklonio (sigurno) nekih 20.000 ili čak 30.000 guldena. I tako se dogodilo, da je konačno Njegova ekscelencija došla u Osijek. Odbor mu je išao ususret, školska su djeca tvorila špalir, gradonačelnik mu je održao govor, ljudi su vikali „Živio!", svi su priželjkivali veliki poklon. I bijaše večer, bijaše jutro i njegova Ekscelencija nije dala ništa. Drugi dan posjetio je biskup crkvu

[77]*** „Bischof Strossmayer und die Oberstädter Kirche", *Die Drau,* Nr. 113. (4603)., 22. 9. 1898., str. 2.–3.
[78]*** „Bischof Strossmayer und die Oberstädter Kirche", *Die Drau,* Nr. 113. (4603)., 22. 9. 1898., str. 2.–3.
[79]*** „Bischof Strossmayer in Essek", *Die Drau,* Nr. 114 (4604), 25. 9. 1898., str. 5.
[80]*** „Endlich!", *Die Drau,* Nr. 117 (4607), 2. 10. 1898., str. 4.

i jedan osobito istaknut zastupnik u Gradskom vijeću već je govorio svojim kolegama: „Sada će reći, sad će nešto dati", no i opet je prolazilo vrijeme, a još uvijek se ništa nije čulo o željno očekivanom poklonu. Zatim je došla večera. Odbor se već htio zakleti, da će biskup sada izgovoriti veliki govor s mnogo nula, no i ovdje novo razočarenje. I bi večer i bilo jutro, biskup se odvezao u Valpovo, pa onda nazad u Đakovo a za Gornjogradsku crkvu dao je – ništa. Odbor za gradnju crkve odlučio je sada, postavljeni trijumfalni luk iz svoje vlastite tašne platiti."[81]

...

Bez obzira na činjenicu kako je dobar dio članova Građevnog odbora bio politički izrazito naklonjen Strossmayeru,[82] te su ih okolnosti ipak morale pogoditi. Nakon rujna 1898. zamiru stoga njihovi i apeli i pisma na starog biskupa. Odbor ponovno posjećuje Strossmayera tek krajem kolovoza 1899. kako bi se dogovorili o danu posvete crkve. Na iznenađenje svih, Strossmayer konačno odlučuje darovati, za unutrašnje oslikavanje crkve, 5.000 guldena, pod uvjetom da preostalu potrebnu svotu od 15.000 pridoda osječko Gradsko poglavarstvo. Naravno da je taj uvjet *Die Drau* odmah napao.[83] Grad je, smatra list, već dao jako mnogo (ukupno 100.000 forinti) za crkvu, biskup gotovo ništa, pa nije na njemu da postavlja uvjete. Strossmayerov "uvjetni " dar nije realiziran, budući da Osijek nije više imao sredstava nadopuniti darovnicu. Crkva na kraju nije oslikana po

---

[81]*** „Endlich!", *Die Drau*, Nr. 117 (4607), 2. 10. 1898., str. 4.
„Endlich hat Bischof Strossmayer für den Oberstädter Kirchenbau - - -, doch wir wollen die Sache vom Anfang erzählen. Das Kirchencomité wollte mit wenig Geld eine schöne Kirche bauen. Es fehlten – und gleich zu Beginn konnte man dies vorhersagen – so an die 200.000 Gulden, am Ende ein Pappenstiel für ein so geschiedtes Comité, in welchem lauter geborene Esseker das große Wort führten. Mit einem geradezu staunenswerthen Leichtsinn wurde an die Arbeit gegangen, und die naiven Herrchen müssen wahrscheinlich an ein Wunder geglaubt haben, denn sonst hätten sie nicht so sorglos ihre Beschlüsse gefaßt. Und es geschahen wirklich Wunder. Die Regierung schenkte 50.000 Gulden, die Stadt schenkte ebenfalls 50.000 Gulden, die guten Bürger schenkten ebenfalls große Summen, aber nur einer, auf dessen Geschenke das Comité am meisten rechnete, der blieb noch mit seinem Cadeau zurück. Das dauerte so an die vier Jahre. Der Prachtbau, eine wahre Freude anzuschauen, steht in seiner äußeren Vollendung geradezu herrlich da. Mittlerweile wurde das ursprüngliche Capital von 400.000 Gulden und die anderen Summen ausgegeben, und heute fehlt es an dem nöthigen Gelde, um die Kirche auszupflastern, eine Orgel anzuschaffen, einige Bänke aufzustellen, überhaupt daran, um die innere Einrichtung soweit nothdürftig herzustellen, damit in dem imposanten gewölbten Raume eine Messe gelesen werden kann. Da sollte nun Bischof Strossmayer herhalten. Das Comité sagte sich: wenn nur Se. Excellenz nach Essek käme, wenn auch er die seelichen Eindrücke, die ein so wunderbares Gotteshaus hervorbringt, empfindet, dann schenkt er gewiß 20.000 oder gar 30.000 Gulden. Und so geschah es, daß Se. Excellenz endlich nach Essek kam. Das Comité fuhr ihm entgegen, die Schulkindern bildeten Spalier, der Bürgermeister hielt eine Rede, die Leute schrien „Živio!", alles nur der großen Liebesgabe willen. Doch es ward Abend, es ward Morgen und Se. Excellenz gab nichts. Am anderen Tage besichtigte der Bischof die Kirche, und ein besonders hervorragender Gemeinderath sagte schon seinem Collegen: „Sö wer'n segen, jetzend gibt er was", aber auch hier verging die Zeit, und noch immer hörte man nichts von dem viel erwarteten Geschenke. Nun kam das Diner. Das Comité wollte schon schwören, daß der Bischof jetzt das große Wort mit den vielen Nullen aussprechen werde, aber auch hier neue Enttäuschung. Und so wurde es Abend und wieder wurde es Morgen, der Bischof fuhr nach Valpo, dann wieder nach Djakovar, und hat für den Oberstädter Kirchenbau eben – nichts gegeben. Das Kirchencomité beschloß nunmehr, die aufgestellte Triumphpforte aus seiner eigenen Tasche zu bezahlen."
[82]Bar prema tvrdnjama *Die Drau*.
[83]*** „Eine „hochherzige" Spende mit Bedingungen", *Die Drau*, Nr. 103. (4744), 31. 8. 1899., str. 3.

prvobitno predviđenim planovima. Oslikavanje će se dogoditi tek tijekom međuraća, nažalost po sasvim drukčijim projektima koji ne samo da nisu bili bliski prvobitnim, nego stoje s njima u suprotnosti.[84] Umjesto dekorativno oslikanih površina tipičnih za historicističku arhitekturu, crkva dobiva (pre)monumentalne freske Mirka Račkog koje djeluju nespretno u unutrašnjosti jedne neogotičke građevine.

Vezano uz spomenuti biskupov "uvjetni" dar, napadi *Die Draua* doživljavaju vrhunac u uvodnom članku od 7. rujna 1899. Minorizira se sada ne samo uloga biskupa Strossmayera u gradnji crkve već i cjelokupan njegov doprinos boljitku grada u drugoj polovini 19. stoljeća.[85]

Analizirajući brojne tekstove u *Die* Drau u kojima se napada Strossmayer jasno se uočava nekoliko općih mjesta. Redovito se upozorava na zabludu koja vlada među stanovništvom o biskupu kao meceni. *Die Drau* pokušava dokazati kako biskup daje samo za svoje prijatelje i pristaše dok je sasvim drukčija tadašnja hrvatska vlada koja zapravo jedina potpomaže razvoj cjelokupne hrvatske kulture.[86] Redovito navodeći primjere u kojima Strossmayer pomaže projekte izvan Slavonije i Osijeka, nastoje pokazati kako biskupu uopće nije stalo do njegova grada.[87] Uspoređuju tako, s tobožnjim čuđenjem, 10.000 forinti darovanih za osječku župnu crkvu s 26.000 franaka koje je Strossmayer poklonio za kapelu svetih Ćirila i Metoda u Loretu,[88] 10.000 forinti za gradnju katoličke crkve u Cetinju, tadašnjem glavnom gradu Crne Gore,[89] 1.000 forinti za podizanje crkve na Sušaku, [90] doprinos za izgradnju željezničke pruge do Rogaca,[91] itd. Te su Strossmayerove dotacije dokazivale kako mu blagajna nije prazna i kako samo zbog osobnog animoziteta ne želi dati novac za crkvu.[92] Stalno upozoravanje na činjenicu da biskup ne daje novac za crkvu bila je vrsta propagandne borbe u kojoj se htjelo dokazati svim oporbenjacima Khuenovom režimu u gradu Osijeku da oporba ne funkcionira, odnosno da je sam režim puno bolji.

---

[84]Živaković Kerže, Jarm, *Župna crkva Sv. Petra i Pavla*, Osijek, 1996., str. 64.–77.

[85]*** „Zur Abwehr!; Essek, 7. September", *Die Drau,* Nr. 106. (4747), 7. 9. 1899., str. 1.

[86]*** „Der gute Magen Bischof Strossmayers; Essek, 29. 7.", *Die Drau,* Nr. 89 (4727), 30. 7. 1899., str. 1.–2. U tekstu se tako doslovno kaže: ... *„Banus Graf Khuen-Héderváry hat, wir behaupten dies mit voller Ueberzeugung auf Grund unanfechtbarer Thatschen, in Einem Jahre für die kroatische Culturentwicklung mehr gethan, als Bischof Strossmayer während seiner ganzen 85 Jahren dauernden Lebenszeit."*...

[87]*** „Bischof Strossmayer's Wohlthätigkeit in Essek und anderwärts", *Die Drau,* Nr. 68. (4402), 13. 6. 1897., str. 5: *"Es ist im Gegentheile bekannt, daß Bischof Strossmayer wegen der regierungsfreundlichen Haltung der großen Mehrheit der hiesigen Bürgerschaft, der Stadt Essek gegenüber einen nichts weniger als freundlichen und wohlmeinenden Standpunkt vertrat und daß er seinen Geldschrank weit eher und lieber solchen Aspirationen zur Verfügung stellt, die nicht in seiner Vaterstadt zum Ausdruck gelangen"*

[88]*** „Bischof Strossmayer's Wohlthätigkeit in Essek und anderwärts", *Die Drau,* Nr. 68. (4402), 13. 6. 1897., str. 5.

[89]*** „Bischof Strossmayer", *Die Drau,* Nr. 147. (4481), 14. 12. 1897., str. 3.

[90]***„Eine Spende Bischof Strossmayer's", *Die Drau,* Nr. 3. (4647), 5. 1. 1899., str. 3.

[91]*** „Bischof Strossmayer", *Die Drau,* Nr. 28 (4669), 5. 3. 1899., str. 4.

[92]*** „Neues Erforderniß für die Oberstädter Pfarrkirche", *Die Drau,* Nr. 107., (4441), 12. 9. 1897., str. 5.

Pomirenje između starog đakovačkog biskupa i osječke *Drave* na kraju će se ipak dogoditi pri posveti završene crkve.[93] Strossmayer je, naime, osobno posvetio građevinu 19. svibnja 1900. Pri tom izrečeni svečani biskupov govor s glavnog oltara bio je potpuno nepolitičan, što je i glavni razlog ublažavanja *Dravinog* stava.[94] Možda bi i ovoga puta *Die Drau* bio znatno kritičniji prema biskupu da pri posveti nije nastupio i ugledni osječki odvjetnik i obzoraš Dragutin Neumann, čiji je govor totalno razbjesnio režimski osječki list. Neumannov govor, tiskan u Obzoru, danas nam se ne čini osobito politički obojen, međutim *Dravi* je očito i to bilo dovoljno da ga napadne.[95] Situacija oko posvete potvrđuje dodatno tezu kako je oštrica *Drave* bila usmjerena protiv Strossmayera ne toliko zbog njegove neaktivnosti pri izgradnji crkve koliko zbog njegovog političkog djelovanja.

Na kraju se svakako valja upitati kako objasniti činjenicu da je u jednom trenutku Strossmayer u potpunosti zaustavio i dotok novca i vlastiti angažman u gradnji nove osječke župne crkve? Teško je objasniti taj postupak, ponajprije u svjetlu prethodnog dijela teksta iz kojeg je jasno koliko je on želio za svoj rodni grad monumentalnu sakralnu građevinu te se konačan i potpun odgovor zasigurno neće moći nikada dati, no mogu se iznijeti određene pretpostavke. Strossmayer se nalazio u konstantno zategnutim odnosima s tamošnjim Gradskim poglavarstvom. Neprestano pobjeđivanje prorežimskih stranaka u Osijeku nije pridonosilo biskupovim simpatijama prema gradu. Politika je igrala u njegovom životu ključnu ulogu. Često je prekidao i prisne prijateljske odnose s osobama koje su mu se politički zamjerile.[96] Sasvim je sigurno da stari biskup nije mogao oprostiti ni Osječanima što se nisu htjeli tako dugo politički "osvijestiti" i što su se uporno opirali procesu kroatizacije. U isto vrijeme kada je gradnja crkve zbog financijskih problema zapela, Strossmayer podiže u Osijeku doista visokim troškovima Dječački seminar na glavnom trgu u Tvrđi. Možda je tom gestom htio pokazati da novca ima, ali da ga ne da za crkvu koju gradi režimsko Gradsko poglavarstvo.

Literatura:

[93]Bar što se tiče *Dravinog* odnosa prema Strossmayerovoj aktivnosti u gradnji osječke crkve.

[94]*** „Die Einweihung der Peter und Pauls-Kirche Essek, 22. Mai", *Die Drau*, Nr. 59 (4854)., 20. 5. 1900., str. 1.–2.: ...*„Bischof Strossmayer hat seine Liebe für die Vaterstadt durch eine schöne Spende bethätigt, indem er für die Errichtung des Hauptaltares in der neuen Kirche 10.000 Gulden widmete. Wenn er an diesem Altare stehend, mit der trotz der Last von mehr als achtzig Jahren ungebrochen hell tönenden Stimme der Bevölkerung seinen bischöflichen Segen spendet, werden ihm die Herzen mit verdoppelter Dankbarkeit und Verehrung darob entgegenschlagen."*...

[95]*** „Trostruko slavlje u Osijeku; Osijek, 21. svibnja", *Obzor*, br. 119., 23. 5. 1900., str. 1.–3. U govoru Neumann panegirički uzdiže Strossmayera i njegovu ulogu u izgradnji crkve. Obraćajući mu se, među ostalim, kaže: *"Ti si biskupe najglasovitiji govornik kršćanstva, Ti si najslavniji biskup crkve katoličke, u Tebi nazrieva cieli naobraženi sviet plemenitog borca za istinu i pravo."*

[96]Već je istaknut njegov prekid vrlo prisnih odnosa s Isom Kršnjavim.

1. Amedeo Bellini, "Camillo Boito", Allgemeines Künstlerlexikon, Band 12, str. 334.–335., A. G. Saur, München – Leipzig, 1996.
2. Milko Cepelić i Matija Pavić, Josip Juraj Strossmayer, biskup bosansko-đakovački i srijemski, god. 1850.–1900., Zagreb, 1900.–1904.
3. Đurđica Cvitanović, "Arhitektura monumentalnog historicizma u urbanizmu Zagreba ", Život umjetnosti 26 – 27, str. 127.– 160., Centar za povijesne znanosti, Zagreb, 1978.
4. Dragan Damjanović, "Projekti za osječku župnu crkvu svetih Petra i Pavla i njihov autor Franz Langenberg", Radovi instituta za povijest umjetnosti br. 28., Zagreb, 2004., str. 296.–307.
5. Dieter Dolgner, Historismus, Deutsche Baukunst 1815. – 1900., E.A.Seemann, Leipzig, 1993.
6. Martin Fröhlich, Gottfried Semper, Verlag für Architektur, Artemis und Winkler Verlag, Zürich und München, 1991.
7. Holjac, Janko, "Crkva sv. Petra i Pavla u Osijeku", Viesti družtva inžinira i arhitekata u Zagrebu, br. 1., 1. 1. 1895.
8. Olga Maruševski, Iso Kršnjavi kao graditelj, Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske, knjiga XXXVII, Zagreb, 1986.
9. Josip Juraj Strossmayer, Stolna crkva u Đakovu, Brzotiskom dioničke tiskare Zagreb, 1874.
10. Renate Wagner - Rieger, Wiens Architektur im 19. Jahrhundert, Oesterreichischer Bundesverlag fuer Unterricht, Wissenschaft und Kunst, Wien, 1970.
11. Renate Wagner – Rieger, Mara Reissberger, Theophil von Hansen, Wiesbaden, Franz Steiner Verlag GMBH, 1980.
12. Zlata Živaković Kerže, Antun Jarm, Župna crkva Svetih Petra i Pavla u Osijeku, Osijek, 1995.
13. G. W., "Antonio Cipolla", Allgemeines Künstlerlexikon, Band 19, str. 265.–266., A. G. Saur, München – Leipzig, 1998.
14. *** "Scala, Andrea (1820. – 1892.)", Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler, Thieme/Becker, Band 35/36 Deutscher Taschenbuch Verlag, E. A. Seemann Verlag, Leipzig, 1992., str. 519.

Izvori:

Arhivski izvori:

1. Državni arhiv Osijek (DAOS), Fond br. 6, Gradsko poglavarstvo Osijek (GPO)

Novinski izvori:

1. Josip Juraj Strossmayer, "Naša nova stolna crkva", Glasnik biskupija bosanske i srijemske, br. 9., 15. 5. 1874., str. 72.
2. Josip Juraj Strossmayer, "Naša nova stolna crkva", Glasnik biskupija bosanske i srijemske, br. 10., 31. 5. 1874., str. 77.–79.
3. Josip Juraj Strossmayer, J. J.: "Osvrt na moj putni izlet u Njemačku i Češku, IX " Vienac, Zagreb, br. 13., 27. 3. 1875., str. 205.–211.
4. *** "Preisaufgaben", Deutsche Bauzeitung, Berlin, Nr. 101 (1892.), str. 620.
5. ***„Die Exposition der Kirchenbauplaene"Die Drau, Nr. 57, 14. 5. 1893., str. 2.–3.
6. *** "Sitzung des Kirchenbau=Ausschusses", Slavonische Presse, Nr. 61, 25. 5. 1893., str. 1.
7. *** "Vom Kirchenbau", Slavonische Presse, Nr. 22., 28. 1. 1897., str. 2.–3.
8. *** „Die Arbeiten am Oberstädter Kirchenbaue", Die Drau, Nr. 25 (4358), 28. 2. 1897., str. 5.
9. *** „I. N. Teller†", Die Drau, .Nr. 29. (4362), 9. 3. 1897., str. 3.
10. *** „Der Bau der Oberstädter Pfarrkirche", Die Drau Nr. 30 (4367), 11. 3. 1897., str. 3.
11. *** „Feuilleton; Der Kirchenbau; Essek.... ", Die Drau, Nr. 31 (4638), 14. 3. 1897., str. 1.–2.
12. *** „Das Djakovarer Dom-Capitel im Dienste der Wahlen; Essek, 1. April", Die Drau, Nr. 39 (4376), 1. 4. 1897., str. 1.
13. *** „Zum Oberstädter Kirchenbau", Die Drau, Nr. 41 (4378), 6. 4. 1897., str. 1.–2.
14. *** „Beitrag der Stadt Essek für den Kirchenbau", Die Drau, 61 (4395), 25. 5. 1897., str. 3.
15. *** „Die Petition des Kirchenbau-Comités", Die Drau, Nr. 62 (4396), 27. 5. 1897., str. 3.–4.
16. *** „Bischof Strossmayer's Wohlthätigkeit in Essek und anderwärts", Die Drau, Nr. 68 (4402), 13. 6. 1897., str. 5.
17. *** „Das Erforderniß für den Oberstädter Kirchenbau", Die Drau Nr. 72 (4406), 22. 6. 1897., str. 2.–3.
18. *** „Das Kirchenbau-Comité in Nöthen", Die Drau, Nr. 79 (4413), 8. 7. 1897., str. 2.
19. *** „Das Oberstädter Kirchenbau-Comitee", Die Drau, Nr. 88 (4422), 29. 7. 1897., str. 4.
20. *** „Unterstützung für den Kirchenbau aus Landesmitteln", Die Drau, Nr. 106 (4440), 9. 9. 1897., str. 3.
21. *** „Neues Erforderniß für die Oberstädter Pfarrkirche", Die Drau, Nr. 107 (4441), 12. 9. 1897., str. 5.

22. *** „Die städt. Unterstützung für den Kirchenbau", Die Drau, Nr. 121 (4455), 14. 10. 1897., str. 3.
23. *** „Zum Oberstädter Kirchenbau", Die Drau, Nr. 122 (4456), 17. 10. 1897., str. 4.
24. *** „Das Kirchenbau – Comité und Bischof Strossmayer", Die Drau, Nr. 135 (4469), 16. 11. 1897., str. 2.
25. *** „Neue Forderungen des Oberstädter Kirchenbau – Comités", Die Drau, Nr. 139 (4473), 25. 11. 1897., str. 2.
26. *** „Bischof Strossmayer", Die Drau, Nr. 147 (4481), 14. 12. 1897., str. 3.
27. *** „Das Oberstädter Kirchenbau-Comitee" Die Drau, Nr. 152 (4486), 25. 12. 1897., str. 3.
28. *** „Bischof Strossmayer", Die Drau, Nr. 28 (4516), 6. 3. 1898., str. 3.
29. *** „Bischof Strossmayer", Die Drau, Nr. 29 (4517), 8. 3. 1898., str. 2.–3.
30. *** „Bischof Strossmayer", Die Drau, Nr. 68 (4555.), 12. 6. 1898., str. 4.
31. *** „Bischof Strossmayer und die Oberstädter Kirche", Die Drau, Nr. 113 (4603)., 22. 9. 1898., str. 2.–3.
32. *** „Bischof Strossmayer in Essek", Die Drau, Nr. 114 (4604), 25. 9. 1898., str. 5.
33. *** „Endlich!", Die Drau, Nr. 117 (4607), 2. 10. 1898., str. 4.
34. ***„Eine Spende Bischof Strossmayer's", Die Drau, Nr. 3 (4647), 5. 1. 1899., str. 3.
35. *** „Bischof Strossmayer", Die Drau, Nr. 28 (4669), 5. 3. 1899., str. 4.
36. *** „Der gute Magen Bischof Strossmayers; Essek, 29. 7.", Die Drau, Nr. 89 (4727), 30. 7. 1899., str. 1.–2. U
37. *** „Eine „hochherzige" Spende mit Bedingungen", Die Drau, Nr. 103 (4744), 31. 8. 1899., str. 3.
38. *** „Zur Abwehr!; Essek, 7. September", Die Drau, Nr. 106 (4747), 7. 9. 1899., str. 1.
39. *** Nova župna crkva u gornjem Osieku, Obzor br. 116., 19. 5. 1900., str. 3.
40. ***„Die Einweihung der Peter und Pauls-Kirche Essek, 22. Mai", Die Drau, Nr. 59 (4854)., 20. 5. 1900., str. 1.–2.
41. *** „Trostruko slavlje u Osijeku; Osijek, 21. svibnja", Obzor, br. 119., 23. 5. 1900., str. 1.–3.

Biskup Josip Juraj Strossmayer; iz: Olga Maruševski, Iso Kršnjavi kao graditelj, Zagreb, 1986., str. 37.

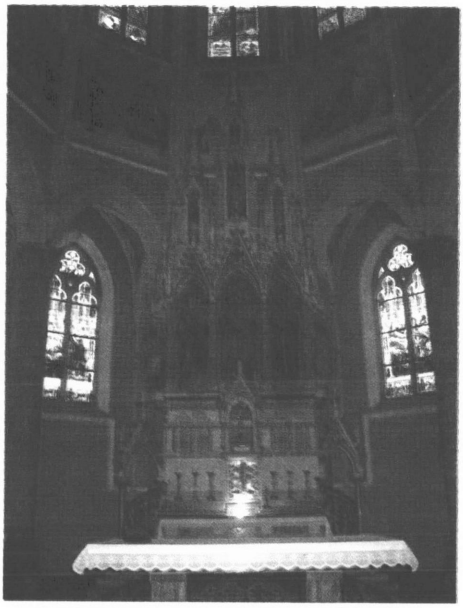

Glavni oltar u osječkoj župnoj crkvi svetih Petra i Pavla, djelo bečkog kipara Eduarda Hausera, dar biskupa Josipa Jurja Strossmayera; fotografija Dragan Damjanović, 20. svibnja 2005.

Mariahilfkirche u Minhenskom predgrađu Au, djelo Daniela Ohlmüllera, podignuta 1831. – 1839.; iz: Dieter Dolgner, Historismus, Deutsche Baukunst 1815. – 1900., E.A.Seemann, Leipzig, 1993., str. 23.

Osječka župna crkva svetih Petra i Pavla, perspektivni pogled; iz: Milko Cepelić i Matija Pavić, Josip Juraj Strossmayer, biskup bosansko-đakovački i srijemski, god. 1850.–1900., Zagreb, 1900.–1904.

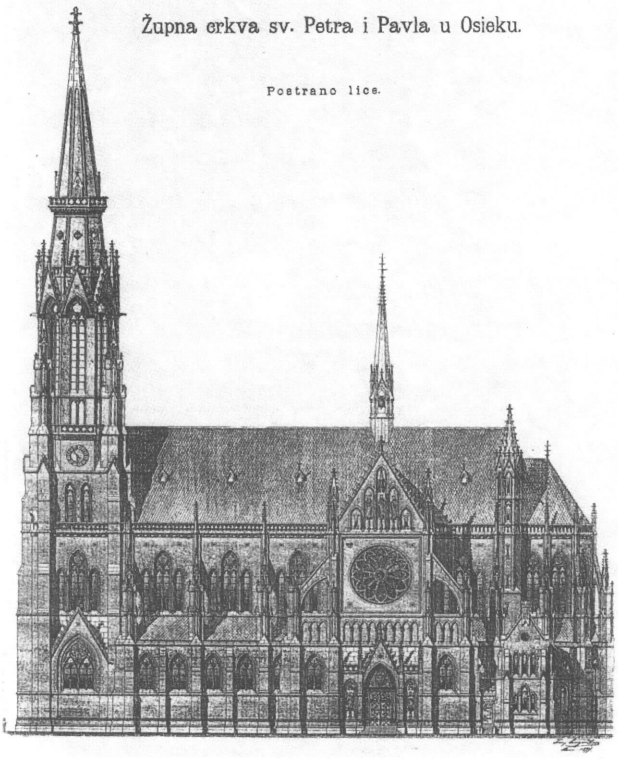

Osječka župna crkva svetih Petra i Pavla, nacrt bočnih strana; iz: Janko Holjac, "Crkva sv. Petra i Pavla u Osijeku", Viesti družtva inžinira i arhitekata u Zagrebu, br. 1., 1. 1. 1895., list br. 5.

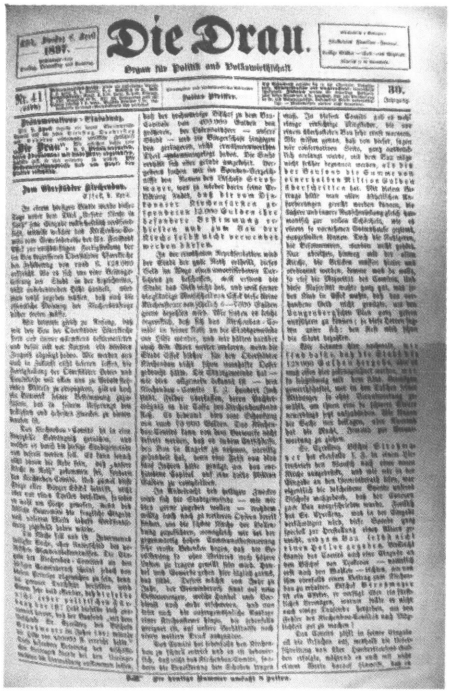

Naslovnica *Die Drau* od 6. lipnja 1897., Nr. 41., str. 1., s primjerom članka u kojem se napada biskup Strossmayer; fotografija načinjena u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu 15. travnja 2005.

Bishop Josip Juraj Strossmayer and the construction of the Osijek St.Peter and Paul parish church

Introduction

The article deals with the role of bishop Josip Juraj Strossmayer in construction of the Osijek St. Peter and Paul parish church. Firstly, it brings to focus the bishop's encouragement to the construction of the new church, afterwards on architectonic solution that the bishop anticipated for it and eventually the financing its construction.

Summary

Bishop Josip Juraj Strossmayer is one of the most important persons of Croatian culture in the 19th century. As in a case of other numerous buildings in Croatia of the time (the Đakovo cathedral, the building of the Croatian Academy of Arts and Science in Zagreb etc.) and he played a key role by persistently encouraging the construction of the Osijek St. Peter and Paul parish church. The idea of how the new church was supposed to look like, sparked on Strossmayer already by the beginning of the 70s in the 19th century after he had travelled around German and Czech regions. Having seen the church of Our Lady of Help (Mariahilfkirche) in the Munich suburb Au, work of architect Ohlmüller in the 30s of the 19th century, he decided that Osijek should have such a building. He recommended the best architects of Italy and Germany to this city as possible designers of the future edifice (Schmidt, Semper, Ferstel, Hansen, Cipolla, Boita, Scala etc.). A part of his aspirations would be realized twenty years later. Osijek would actually gain a church similar to Our Lady of Help - a Neogothic triple-naved, single-spired edifice with a massive belfry to the front. Since the majority of the recommended architects were already dead, the new church was being erected by the project of architect Franz Langenberg from Bonn who won in great competition tender.

In spite of his great desire to erect a new representative church in Osijek which was his hometown and the largest place of his diocese, Strossmayer eventually didn't contribute a large amount of money for its construction. Total cost of the church reached a little more than 600.000 forints out of which bishop donated about 14.000. These resources were originally meant for erecting the altar of St. Joseph and then used, in lack of money, for the main altar. Such behaviour provoked severe assaults against him in the local newspaper Die Drau in Osijek. The attacks of this newspaper weren't motivated only by Strossmayer's relation towards the church construction but by his political convictions, opposed to the regime orientation Die Drau which overtly supported the vice-roy Khuen and by the fact that the newspaper aimed before all at Jewish readers. Quite different was the attitude of the Catholic Slavonische Presse which was always affirmative about

bishop's role in the construction of Osijek church. In some thirty texts the article author in Die Drau depreciated not only the role of bishop Strossmayer in constructioon of the Osijek parish church and the history of Osijek in the 19th century but his contribution to Croatian culture in general. The articles tended to prove to the readers that the only true patron was the then Croatian government. Numerous attempts of the Committee for erecting the Osijek parish church to collect money from the Đakovo bishop were mocked and at the same time the newspaper emphasized other places in Croatia and abroad which had collected more donations for their churches and other edifices. By that they wanted to prove that Strossmayer didn't care much for Osijek. A conciliation eventually prevailed, thanks to Strossmayer's peaceful, non-political speech at the church consecration in 1900.

Key words: Osijek, St. Peter and Paul parish church, bishop Josip Juraj Strossmayer, architecture historicism, gothic revival, Die Drau